

Великотърновски университет
"Св. св. Кирил и Методий"

ВТОРА МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
Велико Търново
23–24 октомври 2009

БАЛКАНИТЕ – ЕЗИК, ИСТОРИЯ, КУЛТУРА

Т. II

Издателство "ИВИС"
Велико Търново, 2011

ПОЛИТИКАТА НА РУСИЯ КЪМ БАЛКАНСКИТЕ ПРАВОСЛАВНИ ХРИСТИЯНИ ПРЕЗ XVII ВЕК

THE POLICY OF RUSSIA TOWARDS THE BALKAN ORTHODOX CHRISTIANS IN THE 17TH CENTURY

The paper discusses the Russian policy orientated towards the Christian population of the Ottoman Empire in the 17th century. Precisely then the foundations of the energetic Russian pressure in the region during the second half of the 18th century were laid. It is accentuated in the paper on the development of the idea “Moscow – the Third Rome” that originated in the 15th century and on the propaganda of the Orthodox idea on the Balkans. The author analyses the means of popularizing Russia and the Moscow Tsar as a lawful ruler of all the Orthodox Christians as well as the adopting of this idea by the subjugated population of the Ottoman Empire.

Key words: the idea “Moscow – the Third Rome”; the Orthodox idea.

След възстановяването на руската държава през 1613 г. и възцаряването на династията на Романови, управляващите в Москва имат да решават неотложни въпроси. Необходимо е да се издейства признаването на избора на Михаил Романов за цар, да се уредят отношенията с Реч Посполита и Швеция, да се изгради отново разрушеният през „Смутното време“ държавен апарат, да се възстанови икономиката на страната. В областта на външната политика най-важните задачи са сключване на мирни договори, с възможно най-малко териториални загуби, а също така и противодействие на претенциите на полския престолонаследник Владислав към руския престол. За последното той има своите основания – през 1610 г. управляващите страната седмина боляри предават на Полша официални грамоти, с които признават правата на Владислав над руския престол. При оттеглянето си от Москва през 1612 г. полските войски вземат със себе си и символите на властта на московските владетели. Проблемите са решени, макар и трудно, и през 30-те години на XVII в. руската държава се стабилизира както политически, така и икономически.

Пред първите Романови се появяват нови външнополитически задачи. В средата на века ситуацията е благоприятна за присъединяване на украински земи за сметка на Реч Посполита. Това става след въстанието на украинския хетман Богдан Хмелницки, избухнало през 1648 г. След продължителна война с Полша, мирен договор е подписан на 20 януари 1667 г. Присъединяването на Левобрежна Украйна представлява крупен външнополитически успех за цар Алексей

Михайлович Романов. До него не се стига лесно. Тук визираме не само военните и икономическите усилия. В чисто политически аспект Русия все още трудно определя приоритетите си. Тази слабост се забелязва още през XVI в. при продължителния военен конфликт на Иван IV с Швеция, Литва и Полша. Руските политици се колебаят дали да търсят трайно установяване на Балтийско море, или да предприемат активни действия срещу Кримското ханство, васал на Османската империя. Разгром на кримските татари би създал удобен трамплин за активно проникване на Балканския полуостров. Последното е идейно оправдано и на база на руските аспирации за наследството на Византийската империя и се ползва с популярност сред руската аристокрация и в средите на духовенството. В средата на XVII в. опитният дипломат цар Алексей Михайлович успява да примири двете тенденции сред руските дипломати и да наложи решаването на проблема с украинските земи (Андреев, Андреев 2001: 236–241, 255–258).

След продължителна руско-полска война, двете страни сключват примирие през 1667 г. Отстъпките, които получава Русия, я доближават до балканския регион.

През 1677 г. започва война с Османската империя. Конфликтът е за влияние в Украйна. Турците вече са сериозно обезпокоени от териториалното разширение на московската държава. Въпреки превземането на гр. Чигирин от турски и татарски части, те не успяват да продължат настъплението си към Киев. Пътят им е преграден от силни руски и казашки войски, командвани от воеводата Ромодановски и хетман И. Самойлович. След преговори през 1681 г. е сключен Бахчисарайският мирен договор. Османската империя признава руските владения на изток от р. Днепър и принадлежността на Киев към Русия. Създадена е незаселена зона между реките Днепър и Буг. След договора е ясно, че трайното укрепяване на Русия в черноморското крайбрежие минава през война с Турция и унищожаване на Кримското татарско ханство – проблем решен един век по-късно.

През 1686 г. Русия и Реч Посполита сключват „Вечен мир.“ Неуспехите на поляците във войната с Османската империя ги прави отстъпчиви. Признати са всички условия на Андрусовското примирие от 1667 г. Така Русия се включва в „Свещената лига“ (Полша, Хабсбургската империя и Венеция). Русите се ангажират да воюват срещу Кримското ханство. Два неуспешни похода са предприети през 1687 и 1689 г., водени от княз В. В. Голицин. В края на века два похода предприема и Петър I – през 1695 и 1696 г. При втория руската армия превзема укрепения град Азов (Моряков 2007: 209–213).

Виждаме, че през XVII в. Русия решава важни външнополитически въпроси предимно в западна посока. Договори, отнасящи се за балканския регион няма, липсват и военни акции. Това е разбираемо. Русия трябва първо да се възстанови от кризата от началото на века, да се стабилизира в Източна Украйна и да упражни натиск срещу кримските татари. Категорична намеса в Османската империя става възможна едва през втората половина на XVIII в. Едновременно с това Русия

води конкретна политика спрямо православно население в Турция. Водеща е православната идея, чиито корени са зложени още в предните векове. С пропагандата на православието и благотворителността към Изтока Москва цели популяризирането на Русия сред християните на Балканския полуостров. Идейна база на тази пропаганда се явява идеята Москва – трети Рим.

Идеята Москва – трети Рим се формира през XV в. въз основа на важни събития от руската и от световната история, разположени в кратък исторически период. Началото отнасяме към Флорентинската уния (1439 г.), която не е призната в Москва. Подписалият унията митрополит Исидор (1437–1441 г.), който вероятно е от български произход, е наказан и трябва да напусне Москва. На негово място руските архиереи избират Йона, който заема митрополитската катедра без благоприятията на Константинополския патриарх. Това скъсване на отношенията между Москва и Константинопол е преодоляно бързо, още повече че за санкции от патриарха няма време – през 1453 г. султан Мехмед II превзема столицата на Византия. През 1480 г. великият московски княз Иван III изцяло отхвърля зависимостта на държавата си по отношение на татарите и Русия става единствената независима православна държава. Тези събития имат решаващо значение за нея. Успехите на московските владетели и покоряването на другите православни народи повишават самочувствието на управляващите. Създалото се положение се обяснява с богоизбраността на русите и с греховете на “гърците.” Така в Русия се оформя виждането, че Москва е законният духовен приемник на Византия, а също и пазител на истинската християнска вяра. Това разбиране слага своя отпечатък върху отношенията с покореното население на Балканския полуостров.

Терминът „трети Рим” е употребен за пръв път в Русия от монаха Филотей в послание до великия московски княз Василий III (1505–1533 г.). Тези послания са стандартен образец на руската средновековна публицистика. Това не е лично писмо до монарха, а съчинение, предназначено за публични четения. Обикновено владетелят е съветван как да пази чистотата на вярата. В края на посланието си обаче Филотей пише, че два Рима са паднали поради своите грехове, а третият е Москва, която е пазител на християнството. Отстъплението на русите от последното, щяло да доведе до края на света. Идеята, че Москва е приемник на Византия, се обосновава в редица легенди като легендата за Мономаховата шапка, “Сказание за владимирските князе”, където се твърди, че Рюрик (първият руски владетел) произхожда от император Октавиан Август, легендата за Новгородската бяла митра и др.

За утвърждаването на идеята Москва – трети Рим допринася и политическата обосновка, която в немалка степен е свързана и с България. В 1547 г. Иван IV (1547–1584 г.) е коронясан за цар. В титулатурата присъства и “цар на българите.” На кои българи е желаел да бъде цар Иван IV Грозни можем само да гадаем. Някои автори твърдят, че по този начин се бележат руските претенции към татарските Казанско и Астраханско ханства. В първото е включена територията

на Волжка България. Възможен е и друг вариант – Иван IV да е имал предвид Дунавска България. В случая става дума не за претенции за политическо господство, а по-скоро за жив средновековен авторитет. След като Иван IV Грозни е първият признат (от източните патриарси) руски владетел с царска титла, възможно е той да търси допълнителен авторитет като православен владетел. Името на България е все още достатъчно популярно сред интелигенцията на Московска Русия.

Следващият важен момент в развитието на идеята Москва – трети Рим е признаването на патриаршеско достойнство на главата на Руската православна църква. Борис Годунов като пръв министър полага значителни усилия в тази насока. През 1588 г. в Русия пристига на посещение константинополският патриарх Йерекия. След продължителни преговори на 26 януари 1589 г., на специално свикан църковен събор, Йерекия въздига в сан патриарх Московски и на цяла Русия тогавашния московски митрополит Йов. На събора присъстват и специално поканени духовници от православния Изток. Съборният акт е подписан и от Дионисий, митрополит Търновски, и от “митрополит Гревенски и архиепископ на българската земя Калистрат” (Муравьев 1858: 232–239). Последният вероятно е Охридският архиепископ. И двамата, разбира се, са гърци, но те действат като български митрополити и олицетворяват български епархии от православния Изток. През XVI в. политиката на гръцкото духовенство, каквато я познаваме от епохата на Възраждането, все още не съществува. Титлата “архиепископ на българската земя” не се среща за пръв път, нито пък за последен в руски архивни документи. Тя се носи по правило от Охридския архиепископ или от Търновския митрополит, т.е. те са старши сред своите събратя в българските епархии, нещо като междинно звено между България и Вселенската патриаршия. Тази титла се запазва до 60-те години на XVII в. Би могло да се твърди, че за продължителен период от време начело на българските епархии стои архиепископ, подчинен на Цариградския патриарх.

Формирането на тази теория предполага активна политика към православния Изток. Първите действия стават факт още през втората половина на XV в. Невъзможността за политически и военен натиск извежда на преден план контактите с източните патриарси, атонските и други известни манастири в рамките на Османската империя. Общата религия и руската благотворителност създават условия за пропагандиране на ролята на Москва като център на православния свят и духовен приемник на Византия. Така например връзките на български манастири с Русия след идването на османските турци датират още от средата на XV в. През 1466 г. руският атонски манастир „Свети Пантелеймон” сключва договор с Рилския манастир, включително и за финансово подпомагане. С посредничеството на същия руски манастир Зографската обител получава 160 златни рубли от великия княз Василий III (1505–1533 г.). Духовници от православния свят, включително и от българските земи, са чести гости на руската столица. Както бе споменато по-горе, за учредяването на Московската патриаршия през 1589 г. в Москва пристига делегация в състав: Дионисий, митрополит Търновски, Калистрат, архиепископ Гревенски и на цялата българска земя и архимандритът на Преображенския

манастир Методий¹. Правят впечатление добрите контакти на Преображенския манастир с Русия. Документите фиксират редовни посещения и получаване на дарения за манастира за продължителен период. През 1645 г. архимандрит Йона получава щедро дарение, а през 1712 г. архимандрит Леонтий посещава Москва и събира дарения за възстановяване на опожарената от турците обител. В началото на XVIII в. това вече е обичайна практика. Средства получават значителен брой български манастири. През 1718 г. Петър I приема лично игумена на манастира „Св. св. Петър и Павел“ и освен щедрата парична помощ дарява и евангелие със сребърна обковка (Христов 1986).

Началото на XVII в. е изключително тежко за Московска Русия. Реално погледнато от 1610 до 1612 г. тя престава да съществува като държава, след като поляците превземат Москва. Благоприятният изход от кризата затвърждава разбирането, че русите са богоизбран народ. Възцаряването на династията на Романови дава политическа стабилност на държавата. Първата половина на XVII в. е време на икономически просперитет. Не закъсняват външнополитическите успехи – Русия сключва благоприятни мирни договори с Полша и Швеция, а в средата на века проявява аспирации и към украинските земи.

Идеята Москва – трети Рим търпи развитие и сега вече Русия претендира не само за духовното, но и за политическото наследство на Византия. За това спомага стопанският и културен просперитет на държавата през XVII в., както и политическата стабилизация след възцаряването на династията на Романови. Показателна е титулатурата на монарха, която става все по-пищна. При цар Михаил Фьодорович съкратеният вариант има средния вид: „Цар на цяла Велика, Мала и Бяла Русия, и самодържец, велик княз литовски, волински и подолски“ (Зеньковский 1970: 247).

Вторият от династията Романови, цар Алексей Михайлович (1645–1676 г.) вижда себе си като пряк наследник на византийските императори, покровител и освободител на поробените от турците християни. По този начин той е споменаван в тържествени църковни служби от източните патриарси. Всъщност това представлява продължение на традиция, наложила се още в средата на XVI в. Още тогава патриарх Йоасаф нарежда споменаването на името на цар Иван IV Грозни при празнични служби. Официално вече се утвърждава, че Москва е трети Рим, Московският цар е опора, покровител на цялото вселенско православие и законен владетел на всички православни християни, и че руското благочестие е най-висше и съвършено в целия свят. Държавната пропаганда акцентира върху законната царска титла на московския владетел, самостоятелното патриаршество от 1589 г. и донасянето в Москва на множество мощи и други християнски реликви от православния Изток (Каптерев 1914: 24-25).

Тези контакти носят политически престиж и финансова подкрепа за източните архиереи, но не са безопасни. През 1658 г. Вселенският патриарх Партений е обесен от турците именно заради връзките му с Москва. По-късно, през 1726 г., патриарх

Йеремия в писмо до Санкт Петербург свидетелства, че е заплашван със смърт пак по причина на подобни контакти (Каптерев 1914: 189).

Основно средство за формиране и пропаганда на тези идеи представлява благотворителността на московските господари. Даването на „милостиня“ на архиереи от Изтока, на манастири, а също и на обикновени духовници се практикува широко през целия XVI в., но през XVII в. това става официална държавна политика. През 1633 г. цар Михаил Фьодорович Романов издава указ, с който постановява начина за приемане и даряване на събирачи на милостиня от православния Изток. Този акт можем да определим като държавно регулиране на руската пропаганда по отношение на християнското население на Балканския полуостров. Полагат се грижи никой, дори нископоставените просители да не останат без милостиня. Когато последните стават особено много, е въведен определен ред. Воеводата на граничния град Путивъл, основен пункт за влизане в Русия, получава грамота от цар Михаил, с която е упълномощен да дарява обикновени монаси от името на владетеля, без те да пътуват до Москва. Определен е и начинът на посещение в руската столица. Воеводата на Путивъл изпращал по куриер списък с просителите, намиращи се на границата. В Посланическата управа се определя кой да получи милостиня от воеводата и кой да бъде допуснат до Москва. След пристигане в столицата просителите са длъжни да се явят в управата и да разкажат за пътя си – как са пътували, какво са видели, за осъществени срещи и др. (Каптерев 1914: 104–105).

Посетителите на руската столица остават изумени от тържествения ритуал на посрещане. Много от тях изказват учудване от голямата и показна религиозност на царския двор. Желаяйки да внушат на гостите си, че именно те са пазители на истинското християнство, русите са извънредно ревностни при посещение на религиозните служби. Продължителността на последните прави впечатление дори на духовни лица от Изтока. Практика представлява и следенето на просителите, за да няма съмнение в тяхната религиозност. За това свидетелства дякон Павел Алепски, посетил два пъти Москва през 50–60-те години на XVII в. като член на свитата на антиохийския патриарх Макарий (Алеппский 1899: 108–109).

Порасналото самочувствие на московските владетели и ясно формулираните им претенции към цялостното наследство на Византийската империя през XVII в. личи и от тържествените приеми в Кремъл. Патриарх Макарий Антиохийски е приет за първи път от цар Алексей Михайлович на 12 февруари 1655 г. Показателно е обръщението на патриарха – той пожелава и предрича на руския владетел престола на Константин Велики не само за него, но и за наследниците му. Митрополитът на Газа Паисий Лигаридис нарича цар Алексей „истински владетел на поробените християни“, а също „покровител и освободител...“ (Алеппский 1899: 129; Дело 1897: 74–79) Явно двамата архиереи добре са разбирали и подкрепяли руската политика към християнското население, подвластно на султана.

В плановете за културна и политическа експанзия към Балканите на Руската православна църква е отредена първостепенна роля. Стремешът на московските владетели да се наложат като покровители и по „Божията воля” владетели на християнските поданици на Османската империя се нуждае от нейната активна политика. Еднаквата религия, фактът, че единственият независим православен владетел е руският, щедрата подкрепа за източните архиереи и манастири дават значими възможности на Руската църква за пропагандаторска дейност. Състоянието на последната, както и ред различия в обредната практика и църковните книги не позволяват дълго време Църквата да играе ролята, която се очаква от нея. Това е една от причините за предприетата от патриарх Никон църковна реформа през 50–60-те години на XVII в. Цели се уеднаквяването на светите книги и богослужебната практика с Източните патриаршии. Реформата е проведена грубо, бързо и довежда до разцепление в Руската православна църква. Политическите мотиви на цар Алексей и патриарх Никон се коренят в предстоящото присъединяване на Левобрежна Украйна към Русия, но също така и в ясно изразения стремеж за налагане на руско влияние сред православноното население в Османската империя. Съществуващите религиозни различия правят впечатление и владетелят е принуден да бърза. За образец на църковната реформа е избрана Цариградската патриаршия (Андреев 1995: 14–32).

В подготвителния период и в първите години на промените се придобиват по различни начини голям брой книги от атонските манастири и от българските епархии. Те са донесени от монаха Арсений Суханов, специално изпратен в православнония Изток, за да осигури образци за предстоящата църковна реформа. Суханов пътува два пъти – през 1649–1653 г. и отново през 1653–1655 г. Той прави подробен отчет, включително и списък на книгите, а също и за диспута по въпросите на вярата, на който излиза срещу атонски монаси. Книгите, донесени в Москва, са описвани два пъти – от самия А. Суханов и втори път от чиновници от Тайната управа през 1660 г. във връзка с подготовката на процеса срещу патриарх Никон, като списъкът е приложен към протоколите на църковния събор от 1660 г. (Сочинения 1894: 1–283; Деяния 1875–1890: 126–141).

Прави впечатление несъответствието между двата описа. В първия, направен от Суханов, са изброени 498 заглавия. Във втория, с автори чиновници от Тайната управа, липсват 55 книги. Също така той е разделен на две части: в първата са изброени 395 заглавия, а във втората – 48. Първите ръкописи са на гръцки език, а вторите – на славянски. Според описанието на част от тях може да се твърди, че това са български книги и преводи на гръцки съчинения.

Трудно е да се определи от кои манастири са получени всички ръкописи, тъй като Суханов не дава сведения за всички закупени или получени като дарение произведения. Освен до Атон той пътува и из българските земи, където вероятно посещава Рилския манастир, а със сигурност минава през Търново и се среща с търновския митрополит.

Могат да се определят част от книгите, според сведенията в двата описа. От Иверския атонски манастир Арсений Суханов получава 156 книги, които са описани. Големият брой и отношението към манастира не е изненадващо. Това е любимата обител на цар Алексей, който плаща на манастира щедра годишна издръжка, а също му дарява земи с крепостни селяни близо до Москва. Правят впечатление редица стари ръкописи, като „Събрани слова на Григорий Назианзен“, съчинения на Дионисий Аеропагит, поучения на Теодор Студит, „Слово на Василий Велики за подвижничеството“ и дори „Одисея“ на Омир. Явно московският монах приема всичко подарено. Съществуват сведения за книги, получени от Хилендарския и Павловския манастири. От първия са взети тринадесет български и седем гръцки ръкописа. Единият от българските извори е препис от 1263 г. на „Шестоднев“ на Йоан Екзарх. Павловската обител също дарява препис на „Шестоднев“ от XV в. (ВОИДР 1852: 96–118).

Арсений Суханов излиза на диспут по въпросите на вярата с гръцки монаси по време на мисията си на Атон. Повод за това е изгарянето на богослужебни книги, вероятно руски, собственост на йеромонах Дамаскин, сърбин, живеещ в Атон. Това става по заповед на константинополския патриарх Партений през 1649 г., а на следващата, 1650 г., освен Дамаскин са арестувани неговите ученици Роман и послушникът Захарий.

На диспута А. Суханов представя в завършен вид теорията за превъзходството на русите над всички останали по въпросите на вярата и правата, които това превъзходство дава на Русия. Представена е легендата за покръстване на русите от апостол Андрей, първия ученик на Исус Христос, източните патриаршии са обвинени в „латинска ерес“ и т. н. (Каптерев 1914: 388–392).

Пропагандата на теорията за Русия като крепител на православието и законен приемник на Византия дава своите плодове сред балканските народи. Популяризирането на тази идея е насочено към всички православни поданици на Османската империя, без да се прави деление по етноси. През XVII в. хората все още се идентифицират със своята религия, а не с народностен произход. В Москва не правят ясна разлика между живеещите на Балканите, освен по вяра. В руските документи от периода продължава записването на всички православни християни като „гръци“ с изключение на малорусите. В случая това бележи религиозна, а не етническа принадлежност. Като „гръци“ са записвани и православните араби, което допълнително свидетелства за верското значение на термина (Андреев 1999: 171–175).

Пропагандата на православната идея дава добри резултати за Русия. Московският цар е възприеман за покровител на православните и от обикновеното население, а също и от образовани хора, и от такива, които могат да окажат важна помощ на русите. Такъв е случаят с българина Иван Петров Тафрали, произхождащ от известен арбанашки род, и служил дълго време като драгоманин към Високата порта. Той доброволно се поставя в услуга на Русия, изхождайки от разбирането, че там е центърът за всички православни християни.

През XVII в. особено важна задача за руското правителство представлява събирането на информация за обстановката и събитията в Османската империя – както в столицата, така и в провинцията. Освен разказите на пътешественици ролята на информатори за руското правителство изпълняват известен брой християни – чиновници на турска служба, лица с духовен сан, търговци и др. В средата на века Иван Тафрали играе ролята на своеобразен „резидент“ в турската столица. На практика руски агенти са много архиереи от православния Изток, дори, колкото и абсурдно да звучи, и източните патриарси. Те периодично изпращат в Москва подробна информация, но Тафрали действа наистина професионално. Посланическата управа му изплаща ежегодно значителни суми в злато и кожи, за да организира и поддържа широка мрежа от информатори, куриери, а вероятно и за подкупи на високопоставени сановници. Благодарение на поста си при Високата порта Иван Петров разполага с достъп до важна информация за намеренията на турското правителство. Българинът събира сведения и от големите градове на Османската империя, препращани му от православни архиереи, които охотно сътрудничат на русите. Куриерската мрежа се състои от монаси, събирачи на милостиня и търговци.

За доверието към Тафрали говори фактът, че е изпратен с тайна и отговорна мисия в стана на украинския хетман Богдан Хмелницки. Там той трябва да подготви преговорите между последния и московското правителство, целящи присъединяването на Украйна към Русия. Подобна задача може да бъде възложена само на опитен дипломат и доказано предан на русите човек (Каптерев 1914: 189–197).

В действията на Иван Петров Тафрали можем да видим възплъщение на идеята, че руският цар е законен владетел на всички православни християни, а също и един от малкото възможни начини за съпротива срещу турците през XVII в.

Благотворителността на руските владетели дава своите резултати. Православната идея е добре възприемана сред широки слоеве от обикновеното население. Предвид важното място на Църквата в пропагандата на православната идея, не е изненадващо, че първите попаднали под руско влияние имат духовни санове. Контакти са търсени с източните патриарси, с немалко епископи и архимандрити на известни манастири, но и обикновените духовници и по малките манастири не са пренебрегвани (Андреев 1999: 15–24).

Най-ревностни пропагандатори на Русия обаче стават обикновените монаси, събирачи на милостиня. Многобройни, пътуващи практически непрекъснато през целия Балкански полуостров към Русия и обратно, в контакт с обикновеното население, те спомагат най-много за популярността на московските царе и тяхната държава. Просещият монах, пътуващ обикновено пеш, ношува в онова селище, където го завари мракът. Той става почетен гост в къщата на местния свещеник, а ако няма такъв – в дома на селския първенец. Благодарейки за вечерята, гостът разказва къде е бил и какво е видял. В много от случаите той подарява на домакина някакъв дребен предмет (иконка, кръстче), с каквито руските власти щедро снаб-

дват събирачите на милостиня. Такова посещение става важно събитие в живота на домакина, бил той свещеник или мирянин. Разказът на монаха е преповтарян често – така селският първенец повишава авторитета си сред съселяните си, а ако е духовник – и сред другите свещеници. Разказът е недоразбран, полузабравен, доизмислян и т.н. Основното в него обаче се запазва: далеч на север има голяма православна държава с патриарх, православен цар и християнско войнство. Този силен цар е враг на турците. Оттук до разбирането, че врагът на моя поробител и угнетител е мой естествен приятел и съюзник остава само една крачка.

Така постепенно сред интелигенцията на християнското население на Османската империя се създава прослойка, виждаща в Русия свой естествен съюзник, а в нейния владетел – законен християнски монарх. Обикновено тези хора притежават солиден авторитет сред местното население. При проповеди, а и в обикновени разговори, те могат да влияят в желаната насока.

През XVII в. руската държава все още не може да провежда активни политически или военни акции на Балканите. Едва в края на века тя започва да оказва натиск върху Кримското татарско ханство, но в контекста на борбата за влияние в Украйна. Това не означава, че Москва не преследва интересите си на полуострова. Залага се на формираната в предходния период православна идея, чиято пропаганда цели популяризирането на Русия като пазител на християнските ценности и естествен политически център на всички православни.

Претенциите на московските царе за унаследяване на Византия се появяват още в края на XV в., но амбициите за политическото наследство се оформят окончателно през 20-те години на XVII в. Именно тогава започват целенасочените стъпки за налагане на руското влияние на Балканския полуостров. Указът на цар Михаил Романов от 1633 г. превръща благотворителността към православния Изток в официална държавна политика. Позицията на Русия благоприятства такова начинание. Поради царската титла на владетеля, патриаршеското достойнство на главата на Църквата, независимостта на държавата и дарителството московските владетели се ползват с висок авторитет сред християнското население на Османската империя. Налага се идеята, че единственият православен цар е руският и той е законен владетел на всички православни християни. Покореното балканско население постепенно започва да приема московския владетел именно като такъв, а също и като свой покровител и освободител.

Тези идеи са разпространявани във всички християнски земи на православния Изток, но особено добър прием те получават сред българското население. На първо място за това способства близкият език. Не бива да се пренебрегва и фактът, че дарените от Русия книги са достъпни за грамотните българи. Използването в богослужебната литература на старобългарски език създава чувство за общност с най-големия неприятел на Османската империя.

Популяризирането на московската държава получава допълнителен тласък в следващите векове. Успешните войни на Русия против Турция през втората

половина на XVIII в. затвърждават надеждите на християните за освобождение с руска помощ. Тези процеси се наблюдават сред всички балкански народи. Определени различия се откриват едва през XIX в., когато процесите за формиране на нации и национални държави на Балканите са почти завършили.

БЕЛЕЖКИ

¹ ЦГАДА, ф. 153 (Духовные российские дела), д. 1, л. 1.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Алеппский 1899: Алеппский, П. Путешествие Антиохийского патриарха Макария. Т. IV, Москва.

Андреев 1995: Андреев, А. О реформах и расколе в русской православной церкви (середина XVII века). – Bulgarian Historical Review, кн. 3.

Андреев 1999: Андреев, А. Отношението на Руската православна църква към „гърците“ през първата половина на XVII век. – В: Източното православие в европейската култура. София.

Андреев 1999: Андреев, А. Аспекти на идеята Москва – трети Рим. – Епохи, В. Търново, кн. 1-2.

Андреев, Андреев 2001: Андреев, Й., Андреев, А. Великите князе, царете и императорите на Русия. В. Търново.

ВОИДР 1852: Временник общества истории и древностей российских, кн. XV.

Дело 1897: Дело о патриархе Никоне. СПб.

Деяния 1875–1890: Деяния собора 1660 г. (Московского). М. Т. II, с. 126–141.

Зеньковский 1970: Зеньковский, С. Русское старообрядчество. Духовное движение семнадцатого века. Мюнхен.

Каптерев 1914: Каптерев, Н. Ф. Характер отношений России к Православному Востоку в XVI–XVII вв. Сергиев посад.

Моряков 2007: Моряков, В. История на Русия IX–XVIII век. Т. I София.

Муравьев 1858: Муравьев, А. Сношения России с Востоком по делам церковным. СПб.

Сочинения 1894: Сочинения Арсения Суханова с предисловием С. А. Белокурова. Чтения в Обществе истории и древностей российских, кн. 2, с. 1–283.

Христов 1986: Христов, Х. Културни и политически връзки между манастирите от Великотърновския край и Русия през XVI–XIX в. – В: Руско-български връзки през вековете. София.